

Bevezetés

*Mottó:
„A büntetés szükséges rossz,
de nem szükséges, hogy csak rossz legyen”
(Noll, P.)*

Napjaink kriminálpolitikájának egyik legnagyobb kihívása az, hogyan válaszoljunk a szabadságvesztés „hatástalanságára” és visszaeső bűnözők számának folyamatos növekedésére. A börtönbüntetés a vele szemben támasztott elvárásoknak nem felel meg, nem tart vissza sem speciális, sem generális értelemben. Nem rettent el, nem is fékez meg, legfeljebb a fogva tartás idejére hatástalanítja a tettet. Emellett meglehetősen drága is, amit a társadalom, és így végső soron maguk a sértettek fizetnek meg. A gond ugyanakkor az, hogy nincs helyette jobb, sőt gyakorlatilag más sem. A XXI. századba érve olyan új utakat kell keresni, amelyek kivezetnek a válságban lévő szabadságvesztés kátyújából, és alternatívát kínálnak az elkövetők megbüntetésére.

Legalább ilyen problémát jelent a bűncselekmények sértettjeivel való bánásmód megoldatlansága. Mivel a bűnözés visszaszorítása lehetetlennek tűnik, ezért nyilvánvalóan változtatni kell azon a szemléletmódon, amely a bűncselekmények áldozatait háttérbe szorítva a bűnelkövetőkre koncentrál, őket akarja átnevelni, elszigetelni, elrettenteni, és még sorolhatnánk a különböző elképzeléseket. Olyan büntetéseket kell tehát keresni, amelyek előtérbe helyezik a sértett érdekeit, és a számára nyújtandó kártalanítást.

Ez a két igény találkozik *resztoratív*, azaz kárhelyreállító igazságszolgáltatás gondolatában, amely az érintettek szorosabb bevonásával igyekszik megoldani a bűncselekménnyel okozott károk jóvátételét, és a közösségi béke visszaállítását. Ennek egyik legjobb eszköze a *mediáció*, vagy *tettes–áldozat-egyezség*. A *mediáció* azon az elméleten alapul, hogy a bűncselekmény elkövetésekor az érintettek – vagyis az elkövető és áldozata – között konfliktus szituáció jön létre, amit azután a büntetőeljárás nem képes, és nem is kíván feloldani. Ezt a *konfliktust* helyezi középpontba az egyezség, amelynek elsimítását közvetlenül az érintettek végzik el találkozásukkal, és saját ügyük eldöntésével. Ez tehát valójában az állam által bűncselekményként kisajátított sérelem „*visszaprivatizálása*”, aminek során az eset fölött rendelkező bíró helyett egy *megoldást támogató mediátor* jár el a felek érdekében. Ha a megegyezésben vállaltakat a tettes teljesíti, akkor a sértett kártalanításával helyrehozza az okozott jogsérelmet, és a további szankcionálás alól mentesülhet.

Ez a látszólag nagyon is kézenfekvő megoldás nem új találmány. Az emberiség történetében több ezer évig alkalmazták a bűncselekmény miatt keletkezett konfliktusok megoldására. Még a legszigorúbbnak tartott ókori és középkori törvényekben is találhatunk rendelkezéseket a tettes jóvátételének lehetőségéről a felek egyezsége alapján. Az áldozati érdekek teljes háttérbeszorulása a XVIII. században az emberi és polgári jogok, és különösen a törvény előtti egyenlőség elvének érvényre jutásához köthető. Egy olyan rendszerben ugyanis, ahol mindenki azonos mérce alapján mérettetik meg, nem megengedhető az egyéni eltérés, adott esetben az egyezséggel történő mentesülés. Nemes eszmének esett áldozatul tehát a sértett, akinek helyzete azóta sem rendeződött. Így történhetett meg az, hogy a bűncselekménynek nevezett színdarab egyik főszereplőjéből, a sérelme orvoslása iránt fellépő személyből tanúvá, a büntetőeljárás „szükséges, ám kellemetlen résztvevőjévé” degradálódott, akinek kártalanítása a gyakorlatban teljes mértékben megoldhatatlan. Részben e felismerésnek köszönhetőek azok az elméletek, amelyek rámutattak arra, hogy az *államot kártérítési kötelezettség* terheli a bűncselekmények sértettjeivel szemben.

A *mediáció* nem egyedül a büntetőeljárás eszköze. Hasonló funkciókat – azaz az érintettek közötti viszony helyreállítására, és a kár kompenzálására irányuló törekvések elősegítését – lát el az egyeztetés a polgári jogban, a családjogban, a társasági jogban, az államigazgatási jogban, a munkajogban, a betegijogban és a fogyasztóvédelemben. Ezeken a jogterületeken már Magyarországon is lehetséges az egyezségi eljárás, amely a polgári perek hosszadalmas és senki számára nem megfelelő útját kívánja elkerülni azzal, hogy a vitatott kérdésekben a felek meg-egyeznek egy közvetítő segítségével.

Az, hogy ilyen széles körben érvényesül a mediáció gondolata – amelyet bátran nevezhetünk az egyezés reneszánszának is – valószínűleg annak a felismerésnek köszönhető, hogy a jogérvényesítés hagyományos peres útjával rendszerint mindenki rosszul jár. Sokszor a nyertesek is inkább vesztesnek érzik magukat az évekig elhúzódó eljárások végén, elégedetlenek az ítélettel és pótolhatatlan számukra a hiábavaló pereskedéssel eltöltött idő és fáradság. A mediáció tehát azon az ésszerű elképzelésen alapul, hogy a felek közötti vita rendezését egy szakképzett közvetítő segítségével az érintettekre bizzuk, és nem felettes hatóságoktól várjuk a döntést.

Még inkább így van ez a büntetőeljárásban, amelynek kizárólag vesztesei vannak. Ennek illusztrálására kövessünk végig egy tipikusnak mondható sértetti utat egy rablás esetében.

X.Y. -t az utcán felborítja két fiatalember, és kitépik kezéből a táskáját. Feljelentést tesz a rendőrségen. Ez az utolsó saját döntése az ügyben, ami ettől kezdve kicsúszik kezei közül. Ekkortól tőle teljesen függetlenül zajlanak az események. Különböző hatóságok több alkalommal beidéznek, vallomást tesz, kiegészít, előtte várakozik, ha pedig nem ér rá, mentetheti magát. Közben még arra rájön, hogy jobb lett volna, ha nem fogják el a tetteseket, mert legalább befejeződött volna az eljárás. Időnként lekezelően, sőt akár sértően bánnak vele. Véleményét, érzéseit senki sem kérdezi, a bíróságon rendreutasítják, csak a tényekre kíváncsiak, aminek alapján majd végül elítélik az elkövetőt. Erről az áldozat azonban sokszor tudomást sem szerez. Ő ugyanis nem ügyfél saját ügyében, legfeljebb tanú. Ezért egyébként fellebbezni sincs lehetősége. Kártalanításáról senki sem gondoskodik, és ha nem lett meg dolga, nem volt biztosítása, esélye sincs kára megtérülésére. Emellett egyre inkább rosszul érzi magát, félelmében inkább nem megy ki az utcára, nehogy ismét történjen vele valami. Így fordulhat elő, hogy egyetlen bűncselekmény elszemvedése miatt többszörösen viktimizálódik. A benne maradó feszültségekkel, kérdésekkel senki sem foglalkozik, pedig erre legalább akkora szüksége lenne sértettnek is, mint az okozott kára megtérítésére.

Az elkövető hasonlóan lézeng az eljárásában. Sokszor nem is érti, hogy mi történik vele. Az ügyvéd és az ügyész a feje felett beszél meg az ügyet, amire az eljárások elhúzódása miatt végül a tettes sem emlékszik vissza világosan. Gyakran évekkel a tett elkövetése után ítélik el, amikor már esetleg nem is érthető a számára, hogy miért is kap büntetést. A sértettel az eset óta legfeljebb egyszer találkozott az elsőfokú tárgyaláson, akkor sem váltottak egyetlen szót sem. Így arra sem emlékszik, ki is lehetett az illető. A börtönnel mindenesetre letudja a büntetést, és nem is foglalkozik azzal, hogy kinek milyen kárt okozhatott.

A kérdés csak az, hogy vajon kinek jó mindez, kinek az érdekében történik az eljárás. Ilyen személyt találni gyakorlatilag lehetetlen. Így viszont a büntetés l'art pour l'art akciónak tűnik, amely nem mutat fel eredményt, viszont sok energiát és időt emészt fel, és nagyon drága.

Ebben a könyvben éppen azt próbálom meg körüljárni, hogyan, és milyen körben, milyen esetekben lenne lehetőség a szabadságvesztés helyettesítésére, és a *mediáció* alkalmazására a büntetőügyekben is. Hiszen a fenti eset Magyarországon bármikor előfordulhat, mivel „a sértett” helyzete egyformán „hátrányos” mind a büntetőeljárásbeli részvételét, mind pedig a jóvátétel érvényesítési lehetőségeit tekintve.

Könyvem első részében először a büntetések fejlődéséről olvashatunk. Ennek során kiderül, hogy a szabadságvesztés évszázadokon keresztül csak őrző funkciót töltött be a későbbi büntetés megtörténteig, pl. a kivégzésig. Ezzel szemben a jóvátételnek jelentős volt a szerepe, és a felek sok esetben megegyezhettek még a bíróság előtt is, így döntve saját ügyeikről. Ezt a megoldási módot a magyar jogban is alkalmazták. Így pl. a híresen szigorú Szent István-i törvények is – amelyek egy tyúk ellopását kézlevágással büntették – lehetővé tették a mentesülést kompenzáció esetén. A hazai joggyakorlatból hivatalosan csak a Csemegi kódex-szel tűnt el az egyezség, mivel ezt a jogszabály nem tette lehetővé. A magyar jogtól sem idegen tehát az egyezségi megoldás.

A következő fejezetekben áttekinthetjük a szabadságvesztés visszaszorítására irányuló elképzeléseket, és az ahhoz vezető utakat. Ebből kiderül, hogy az elzárások közül a rövidebb tartamú börtönbüntetésnek a legkárosabbak hatásai. Ez a fajta büntetés ugyanis túl rövid ahhoz, hogy pozitív hatást gyakoroljon a tettesre, ahhoz viszont elég hosszú, hogy felborítsa, szétzilálja életét. Külföldön ezért számos olyan lehetőség működik, amelyik ennek a büntetési fajtának a helyettesítésére szolgál. Ezek között találhatunk speciális célokat követő alternatívákat, mint pl. a kezelés a kábítószerfüggők számára, de vannak funkcionális jellegű megoldások is, ilyen például az elektronikus házi őrizet.

Külön rész szól a jóvátétel gondolatának feléledéséről. Ebben kiderül, hogy a szabadságvesztésből való kiábrándultság és a tettest érő káros hatások mellett a sértett igényének elismerése egyaránt a jóvátételi büntetés alkalmazása felé hatottak. A kárjótétel valójában a különféle kriminálpolitikai elméletek szintézise, hiszen az áldozati igényeket éppen úgy érvényre juttatja, mint a tettes és a társadalom szempontjait. A jóvátétel a legkülönfélébb formákban jelenik meg mind a büntetőeljárásban, mind az eljáráson kívül. Legjelentősebb formája a *tettes-áldozat-egyezség*, ami a kár-helyreállítás speciális formája.

A könyv ezt követően a tettes-áldozat-egyezség megoldásaival, lehetőségeivel foglalkozik. Elméleti és gyakorlati kérdéseket egyaránt számba vesz. Először a különféle egyezségi modellek közös vonásairól olvashatunk. Ennek kapcsán megismerhetjük a Nyugat-Európában működő egyezségi projektek több fajtáját, céljaikat, gyakorlati tevékenységüket, és eredményeiket. Olvashatunk a mediátor szerepéről, aki az egyezség kulcsfigurája. Sokszor az ő közvetítésén múlik a felek közötti párbeszéd kialakulása, és a megegyezés sikere. Ahhoz, hogy a mediáció lényegét megérthessük, három konkrét esetleírást és elemzést találhatunk ebben a fejezetben.

Amikor egy új intézmény honosítását tervezzük, nem szabad megfeledkeznünk annak vizsgálatáról sem, hogyan fogadják az érintettek az új gondolatot. Ez azért is fontos, mert kiderülhet, hogy mire és hogyan kell hangsúlyt fektetni bevezetésekor. Egy rossz indulás ugyanis az egész intézkedés csődjét eredményezheti. A mediáció lehetőségének fogadókészségéről olvashatunk a következő fejezetben. Ebből kiderül, hogy a 2003-ban három büntetés-végrehajtási intézetben végzett empirikus kutatás pozitív eredményekről számolhat be. Az elítéltek 96%-a élne ugyanis a tettes-áldozat-egyezség lehetőségével. Az értékelésből kitűnik az is, hogy a tettesek jóvátételi lehetőségeiket reálisan mérik fel, és nem vállalnak lehetetlen jóvátételi teljesítést. Gyakran hajlandóak a kárhelyreállítás érdekében munkát végezni. Külön érdekesség, hogy ugyanezt a vizsgálatot 10 évvel ezelőtt is elvégeztük, nem sokkal a rendszerváltás utáni években. Így most lehetőségünk nyílt arra, hogy a korábbi, és a jelenlegi eredményeket összehasonlítsuk.

Emellett röviden megismerhetjük a sértettek vélekedését is a mediációról. Az ő hozzáállásuk kevésbé pozitív, de még a 2003-as vizsgálat szerint is csak 48%-uk utasítja el egyértelműen az általunk felvázolt jóvátételi konstrukciót. Ez az arány nem tekinthető rossznak, pusztán csak azt jelzi, hogy a mediáció bevezetésekor súlyt kell helyezni arra, hogy az érintettek minél korábban megismerhessék a kiegyezés előnyeit a hagyományos büntetőeljárással szemben.

Végül a könyv utolsó fejezetében foglalkozom az egyezség jelenlegi jogrendszerbe való beilleszthetőségével. Ennek kapcsán kiderül, hogy gyakorlatilag az adott jogszabályi keretek között, a Büntetőeljárás Törvényben található vádemelés elhalasztásának lehetőségét felhasználva, a pártfogói szolgálat támogatásával, akár már most megkezdődhetne a tettes–áldozat-egyezség kipróbálása. Így tekintetbe véve a jogrendszer sajátosságait, valamint a jogállami garanciákat, egy olyan kiegészítési projektet vázolok fel, amely megvalósítása valóban reálisnak látszik ma Magyarországon.

2002-ben megszületett a közvetítői tevékenységről szóló törvény (2002. évi LV. tv.), ami a közvetítés feltételeit, szabályait, magát az eljárást és a közvetítő személyével kapcsolatos elvárásokat is tartalmazza. Ennek bővítésével, és a közvetítő feladat ellátásához szükséges szakmai, képzési követelmények meghatározásával rendezhető lenne a büntetőügyekben eljáró mediátor helyzete is.

Mivel alapvető változások a bűnözés alakulásában nem várhatók, tudomásul kell vennünk létezését, és „meg kell tanulnunk együtt élni vele”, hogy hátrányai legalább ilyen módon csökkenthetőek legyenek. Emellett, *2004-es* csatlakozásunk az Európai Unióhoz számunkra is elkerülhetetlenné teszi a mediáció bevezetését, hiszen „Az áldozatok büntetőeljárásbeli jogállásáról” szóló 2001/220/JI Európa Tanácsi kerethatározat 2006. március 22-i határidővel a tagállamok számára előírja az egyezség alkalmazásának bevezetését a büntetőügyekben is. Így tehát már nem pusztán etikai és racionális érvek szólnak a mediáció hazai megvalósítása mellett, hanem jövőbeni kötelezettségvállalásaink is.

Ez a könyv nemcsak jogászoknak íródott. Reményeim szerint olvasni fogják majd más szakmák képviselői is, különös tekintettel a pártfogókra, akik jelentős szerepet játszhatnak a jövőben a mediáció megvalósításában. A tettes–áldozat-egyezség, és a hozzá vezető út bemutatása remélhetően elfogadhatóvá teszi a gondolatot, hogy a vitarendezés módja nem feltétlenül a bírósági eljárás, hanem sokkal inkább a felek megegyezése. Ha a bűncselekményt konfliktusként értelmezzük, akkor a konfliktus feloldását a tettesnek és az áldozatnak kellene elvégeznie egy mediátor segítségével. Ez hozzásegíthetne a megbékéléshez, és a jóvátételhez egyaránt.

Barabás A. Tünde